

Gender z pohledu dětské literatury

– Andrea Balázs –

Tento referát se zabývá otázkou gender studies z pohledu dětské literatury a kultury v Čechách a v Maďarsku. Lze si klást otázku, kde se v této souvislosti bere dětská literatura? Gender studies je spíše téma s hvězdičkou. Ale tam, kde se interdisciplinárně setkávají genderová studia a psychologie, jsou vybrané otázky raného dětství již dávno zpracované (srov. například práce Sigmunda Freuda). Přibližujeme-li téma rolí a vztahů žen a mužů, dívek a chlapců ve společnosti, nelze přehlédnout, že literatura pro děti a mládež se už odedávna hemží těmito základními problémy. Vzpomeňme si na krásné panny a prince, macechy či vlky a netvory. Problémem genderu, jímž se má zabývat nejen psychologie, ale i literatura pro děti a mládež, je to, že dospělé prostředí nevyhnutelně zprostředkuje diskutabilní pojednávání genderových jevů. Média často zapomínají na dětské zájmy a citlivost: předčasná působení na děti může působit opačně, třeba i škodlivě.

Gender v dětské literatuře v Čechách a v Maďarsku

Vědecky strukturovaný genderový pohled na teorii dětské literatury v našich zemích je celkem nový. Zatím se objevuje ve formě kratších

článků a rozborů, které se zabývají spíše dílčími otázkami nového hlediska. Feminizace je u dětské literatury celkem „přirozená“, stejně jako ve výuce – přichází z tradičních povolání nebo úkolů matek: starat se o děti. Proto není divu, že kromě pedagožek je mnoho spisovatelek, redaktorek, ilustrátorek, knihovnic, ale i literárních vědkyní či filozofek.

Gender ve výuce

Výzkum problémů genderu ve spojitosti s dětmi a mládeží je do určité míry zpracován na poli výuky a výchovy. Střední a základní školy, ale i mateřské školy mají oficiálně určené výchovné plány pro genderové otázky. Vždyť v naší době je již přirozené, že k vývoji osobnosti dítěte a mladého člověka patří i uvědomování si sexuality, dále výchova k mentální hygieně, k pohlavní dospělosti atp. Přehnané uvedení nových požadavků ale hrozí nebezpečím: proces a pochopení genderových jevů je proměnlivý, proto nelze definitivně určovat dětem nové genderové normy. Domnívám se, že výchovou lze formovat pouze to, aby děti a mladí lidé měli na sociální a genderové rozlišnosti tolerantní a otevřený pohled a aby jim byla dána možnost rozvíjet se ve vlastním tempu. Není též jednoznačné, je-li třeba rázem změnit jazyk – propojit gramatický a biologický rod – v předpokládaném zájmu genderové vyrovnanosti.

Jazykové rozdíly genderu v češtině a v maďarštině

Jako překladatelka bych obrátila pozornost na jeden ze základních rozdílů českého a maďarského jazyka: maďarština nemá gramatické rody. Při převodu českého textu do maďarštiny tedy nastupuje mírná, podvědomá asociace biologického rodu. Další zajímavostí je, že při používání zájmen z češtiny přeloženého textu se v maďarštině příjematel nedozví, o jakém „genderu“ se hovoří. V maďarském překladu se tedy k určitému rodu používá místo zájmena podstatné jméno či přívlástek nebo se rod nevyjadřuje přímo, vyvozujeme ho pouze z kontextu. Pro Maďary je nezvyklé i to, že čeština – jako i jiné slovanské a další jazyky – pro označování mládat a dětí používá střední čili neutrální (z pohlavního hlediska „nezralý“) rod. Ale srovnáním gramatického a biologického rodu se jednak už věda zabývá, jednak je to i gramaticko-filozofická otázka, tedy přesahuje rozměry tohoto pojednání.

Rozdílná společensko-historická východiska

Rozdíly české a maďarské společnosti z genderového hlediska se projevují i v dějinách literatury pro děti a mládež. Struktura české společnosti se svým historickým charakterem tíhnoucím k měšťanství vedla k vytvoření tradice demokracie dříve než v Maďarsku, kde až do rozpadu habsburské monarchie panovala vlastně feudální hierarchie. Tím bylo zapříčiněno, že emancipace a vzdělávání širokých vrstev v Čechách a na Moravě začaly mnohem dříve než v Maďarsku. Pozdějším důsledkem toho také je, že dětská literatura a ilustrace v Maďarsku se staly rovnoprávnými až na přelomu nového tisíciletí.

Návrh klasifikace literatury pro děti a mládež z hlediska genderu

Literatura pro děti a mládež už svou charakteristikou, totiž tím, že je tvořena pro recipienty v období rozvoje celkové osobnosti, přirozeně nabízí určitou systematizaci. Výskyt genderových jevů lze seřazovat, typizovat i podle obdoby morfologické kategorizace V. J. Proppa (1995). Kromě základního Proppova díla bych zmínila Bruna Bettelheima (1985), který ve své knize zpracovává pohádky z psychologického hlediska. Jeho dílo, odhalující též rodové problémy až defekty, poskytne určitou orientaci i v době, která přináší nespočetné nepřehlédnutelné konflikty kvůli střetávání, otvírání i rozpadu uzavřených hodnotových systémů, v éře změny paradigmat. Jako další autorku zde lze zmínit Marii-Louisu von Franzovou, která napsala celou knihu o ženských postavách v pohádkách (Franz 1992). V říši maďarských lidových pohádek se klasifikace chopila Ildikó Boldizsárová, která zároveň píše a rediguje kvalitní knížky pro děti a mládež soustředěné také na rodové aspekty (Boldizsár 1997). K této problematice ale přistupuje z hlediska typologie pohádky, nepřibližuje se k ní z genderového hlediska; kdyby to udělala, její všeobecná oblíbenost by asi značně poklesla – hlavně kvůli časté, v Maďarsku převažující averzi vůči genderové problematice. Vyjmenuji nyní několik hlavních bodů, podle kterých by se dala z genderového hlediska klasifikovat literatura pro děti a mládež:

1. Dělení literatury podle autorů: otázka, jak se mění během dějin poměr žen a mužů písíčních pro děti a mládež.

2. Dělení literatury podle žánrů. Hlavně u literatury pro mládež je toto typické: také edice jsou rozděleny, například dívčí romány, dobrodružná literatura atd.

3. Dělení literatury podle hrdinů a hrdinek. Zde hrají velkou roli i z gramatického rodového hlediska neutrální osoby, tedy malé děti, zvířátka či mláďata zvířat (např. Krtek se může pocitově vrátit do stadia plodu tím, že se schová do svého podzemního pelechu, nebo pro sebe kdykoliv vytvoří novou ochranu, která se podobá mateřské děloze – možná proto je také podvědomě Krtkova postava tak přitažlivá pro děti). Zde lze zmínit i emancipaci hrdinek, která se objevuje například ve svěžím dívčím románu Melity Denkové *Smutná holka hledá kluka*. (Rozvedená žena se snaží splnit své mateřské i pracovní úkoly. Přitom její dcera, která je nespokojená, protože nemá takové možnosti jako její vrstevnice, postupně přijímá svou totožnost, když přijde na to, že její první láska preferuje místo módních Barbie modelek právě její elementární osobnost; Denková 2006.)

4. Dělení literatury podle typografie, například knížky v párech, které jsou zformované obsahově i zevnějšku jednak pro chlapce, jednak pro děvčata (nebo opačně, abych byla spravedlivá) – a to hlavně pro menší děti s cílem poznávání rodových rozdílů i podobností. O narození sourozence vytvořila vtipné dvojité knížky i v Čechách známá spisovatelka Eva Janikovszky pod názvem *Buď rád/a, že je chlapeček a Buď rád/a, že je holčička*, 1991 (v maďarštině ve výrazu „buď rád/a“ není gramatický rod – zkrátka: „örülj“).

5. Dělení literatury podle věku příjemce – díla adresovaná dospělým, ale vhodná pro děti. Z prvních klasiků lze připomínat z maďarské literatury i v češtině vydaný román Ference Molnára *Kluci z Pavelské ulice* (1906) a z české literatury diskutovanou *Babičku* (1853) Boženy Němcové. Zmínit zde lze i tzv. „tatínkovské“ pohádky. V české literatuře se objevuje tento žánr pohádek ve větším množství. (Naděžda Siegllová typologizuje a analyzuje knihu Zdeňka Svěráka *Tatínku, ta se ti povedla*, 1991, i jiné pohádkové knížky; Siegllová 2005.) Z hlediska vyprávěče je zdůrazňována až symbolická role tatínka, který vypravuje dětem před usnutím pohádku. Lze to hodnotit i jako deklaraci změny společensky fixovaných genderových rolí. Ostatně můžeme jakoby ústně vyprávěná pohádka má v české literatuře svou tradici. Vzpomeňme na Werichovo *Fimfárum* (1960) či na pohádky bratří Čapků nebo Ludvíka Aškenazyho. Z hlediska genderu je zajímavá – již typograficky – knížka Michala Viewegha *Krátké pohádky pro unavené rodiče* (2007), charakteristická pro kontext současné české literatury. Je to sice na jedné straně tatínkův hlas, který vypravuje pohádku o sobě a o své rodi-

ně, na straně druhé ale tento až hudebně komponovaný text obsahuje vlastně hlasy dva, jež jsou i typograficky rozdělené: vyprávění je určeno jednak pro děti a jednak sobě samému a své partnerce, mamince dětí. První hlas je tedy pro děti, druhý hlas pro dospělé. V něm je šibalský, rozpustilý a upřímný humor adresovaný ženě, hlas nepomíjí ani konflikty, připomíná je však vždy s láskou. Je ale sporné, je-li tyto pohádky vhodné vypravovat dětem, či spíše tatínkové-spisovatelé našli svou zábavu pro sebe a mezi sebou.

Genderové nejasnosti

Reflexe genderu a literatury přináší jistě stále mnoho neobvyklých překvapení. V tomto referátu jsem pouze načrtla některé otázky genderu z hlediska literatury pro děti a mládež zejména ve spojitosti s kulturou a výchovou. Přesto z pohledu teorie literatury pro děti a mládež je v interdisciplinárním pojetí patrné, že určité otázky genderových studií zatím nebyly jednoznačně objasněny. Například vyžadujeme-li od minulosti, třeba od literárních děl předešlých období, hodnocení podle současných názorů, je dobré mít na vědomí, že se v takovém případě jedná o projekci. Tvorba našich předků platila ve svém časovém kontextu, z hlediska toho, co dokázali vzhledem k tehdejším normám. Hodnotit je lze tedy především v historické perspektivě. Jiná je ale otázka, co z toho dědictví odpovídá našim požadavkům. Co současná osobnost „používá“ z existujících pramenů? Konkrétně: co z vydávaných knížek pro děti a mládež zůstane frekventované? Co „žije dál“ z dějin literatury v době aspoň částečného uskutečnění rovnoprávnosti společenských rodů a menšin?

Genderové zájmy dítěte

Je pravděpodobné, že právě znalosti o rozvoji dítěte upřesňují určité genderové nejasnosti. Při řešení konfliktů muže a ženy (ženy a muže) nelze zapomenout na ohled na zdravé zájmy rozvoje osobnosti dítěte – v našem případě i s pomocí dobrých a krásných knih. Souhlasíme-li s názorem, že nejen výuka, ale i literatura má tzv. socializační, enkulturační funkci, je pak vhodné alespoň rozvíjet bezpředsudečný, otevřený, a přesto kritický přístup při vzdělávání osobnosti; je třeba si připustit, že uvědoměle se zabývat rodovými otázkami je v našich dnech i v oblasti literatury pro děti a mládež nevyhnutelné.

Prameny

DENKOVÁ, Melita

2006 *Smutná holka hledá kluka* (Praha: Knižní klub)

JANIKOVŠZKY, Éva

1991 *Örülj, hogy fiú! Örülj, hogy lány!* (Budapest: Móra Könyvkiadó)

MOLNÁR, Ferenc

1930 *Hoši z Pavelské ulice*, přel. Gustav Narcis Mayerhoffer (Praha: Karel Nošek) [1906]

1963 *Chlapci z Pavelské ulice*, přel. Ladislav Hradský (Praha: SNDK) [1906]

NĚMCOVÁ, Božena

1942 *Babička* (Třebechovice p. O.: Antonín Dědourek) [1856]

SVĚRÁK, Zdeněk

1991 *Tátínku, ta se ti povedla* (Praha: Albatros)

VIEWEGH, Michal

2007 *Krátké pohádky pro unavené rodiče* (Brno: Druhé město)

WERICH, Jan

1987 *Fimfárum* (Praha: Československý spisovatel) [1960]

Literatura

BABANOVÁ, Anna – MIŠKOLCI, Jozef (eds.)

2007 *Genderově citlivá výchova: Kde začít? Příručka* (Praha: Žába na prameni)

BETTELHEIM, Bruno

1985 *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek* (Budapest: Gondolat Könyvkiadó) [1975; The uses of enchantment]

BOLDIZSÁR, Ildikó

1997 *Varázslás és fagyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok* (Szeged: József Attila Kör/Kijárat Kiadó)

BOSWIJK-HUMMEL, Riekje

1997 *Revolutie binnen de relatie* (Haarlem: Uitgeverij De Toorts) [1984]

2007 *A párkapcsolat forradalma*, přel. Ágnes Varnusz (Budapest: Ursus Libris)

CSÁNYI, Vilmos

2006 *Az emberi viselkedés* (Budapest: Sanoma Kiadó)

CVIKOVÁ, Jana – FILADELFIOVÁ, Jarmila

2008 *Rodový pohľad na školstvo* (Bratislava: Aspekt)

FRANZ, Marie-Louise von

1992 *Női mesealakok*, přel. Bodrog Miklós (Budapest: Európa Könyvkiadó)
[Das Weibliche im Märchen]

JAKLOVÁ, Halka

2005 *Vybrané problémy v oblasti rovného postavení žen a mužů pečujících o děti a návrhy na jejich řešení* (Praha: Aperió)

JARKOVSKÁ, Lucie

2004 „Role pohádek a dětské literatury v reprodukci genderových nerovností“, in Igor Nosál: *Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Studie ze sociologie dětství* (Brno: Barrister & Principal), s. 42–52

LEARNING FOR TOMORROW'S WORLD

2007 „Learning for Tomorrow's World 2006 Results“, *OECD*, <http://www.pisa.oecd.org> [přístup 31. 10. 2010]

LIŠKOVÁ, Kateřina – JARKOVSKÁ, Lucie

2008 „Genderové aspekty českého školství“, *Sociologický časopis* 44, č. 4, s. 683–702

PROPP, Vladyimir Jakovlevics

1995 *A mese morfológiáj*, přel. András Soproni (Budapest: Osiris-Századvég) [1928]

SIEGLOVÁ, Naděžda

2005 „Role tatínka v pohádkových knihách na přelomu 20. a 21. století“, in: *Cesty současné literatury pro děti a mládež* (Slavkov u Brna: BM Typo), s. 68–73

SZILÁGYI, Vilmos

2010 *A nemek viszonyának jövője* (Budapest: Háttér Kiadó)

VALDROVÁ, Jana

2005 „Gender a jazyk“, in Irena Smetáčková, Klára Vlčková (eds.): *Gender ve škole* (Praha: Otevřená společnost)

Gender from the standpoint of children's literature

This presentation focuses on gender studies from the standpoint of children's literature and culture in the Czech Republic and Hungary. The systematically structured point of view of gender studies applied to the theory of children's literature is new in both countries, but it is already present in education to some extent. However, one must be careful to avoid introducing extreme views on gender issues into children's culture, because these issues have not been clarified by adult society either, and thought-out theories might influence children's development in unfavourable ways.

One of the basic differences between the Czech and Hungarian approach to gender is grammatical: the Hungarian language does not have grammatical genders in contrast to Czech and a lot of other languages. The other basic difference is social: democratic traditions in Czech society are older and more deeply rooted than in Hungary. This is why literature and illustration for children and young people has continuously received more attention in Bohemia for a long time, while in Hungary the emancipation of this area only started at the turn of the new millennium.

The traditional gender phenomena of literature for children and young people can be classified and typologised along various aspects. The presentation offers some possible points of classification, like age, literary genres, the main characters of the pieces, intentionality etc. – this question is to be worked out in my PhD thesis.

From the horizon of the theory on children's literature and its interdisciplinary contact with gender studies it is clear that certain questions of gender studies are not yet unambiguously clarified, for example the changes of gender roles primarily in Western societies. Increasing knowledge of child development will probably cast further light on some uncertain elements of gender studies.

Keywords

children's literature, gender, emancipation, typologisation, child's development